

O SOUČASNOSTI A PERSPEKTIVÁCH KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY, LINGVOKONCEPTOLOGIE A PRAGMATICKÉ LINGVISTIKY: ROZHOVOR S PŘEDNÍM ODBORNÍKEM V OBORU KOSTIANTYNEM MIZINEM

Jiří Korostenski *

Vedoucí katedry cizích jazyků a metodiky výuky, profesor, doktor věd Kostiantyn Mizin z Perejaslav-Chmelnické státní pedagogické univerzity H. S. Skovorody obhájl v roce 2004 kandidátskou dizertační práci a v roce 2012 pak doktorskou. Je autorem více než stovky vědeckých prací, z nichž dvě jsou monografie (*Компаративна фразеологія* (2007): Кременчук: ПП Шербатих, *Людина в дзеркалі компаративної фразеології* (2011): Кременчук: ПП Шербатих), čtyři učební texty, 40 článků ve vědeckých časopisech a sbornících. Mezi další významné práce patří *Англо-український словник компаративної фразеології* (2010): Кременчук: О. В. Шербатих. Aktuálně se věnuje problematice srovnávací frazeologie evropských jazyků, lingvokulturologii, lingvokonceptologii a teorii překladu. Patří k průkopníkům lingvokulturologie na Ukrajině. Věnuje se rovněž otázkám interdisciplinaritě a etnocentrickým procesům v Evropě, Brexitu a dalším souvisejícím jevům.

* * *

*Zpravidla jsou za tvůrce konceptuálního myšlení v lingvistice považováni Američané G. Lakoff a M. Johnson, ačkoli jmenovaní ve své dnes již klasické práci *Metafory*, kterými žijeme s koncepty nepracují. Základním pojmem v jejich práci je metaforické schéma. To současně má jak organizační úlohu ve vztahu k jazyku, tak se stává prvkem myšlení. Je tento model kognitivních procesů živý i v současném evropském pojetí kognitivních mechanismů v lingvistice?*

G. Lakoff a M. Johnson nemohli pochopitelně psát o konceptech, poněvadž jejich práce se objevovaly ještě před „oficiálním vznikem“ kognitivní lingvistiky (Mezinárodní lingvistické sympóziu, r. 1989, Duisburg v Německu) a daleko dříve, než se zformulovaly postuláty lingvokonceptologie, která čerpala inspiraci z kognitivní lingvistiky. Zároveň je zapotřebí si uvědomit, že první koncepční a objevitelské práce ze sféry kognitivní lingvistiky řeší především otázky gramatické, zejména pak výstavbu gramatických konstrukcí přirozeného jazyka a univerzálních lidských činností kognitivního pojetí. V uvedené souvislosti mluvíme o pracích R. Langackera a dalších. Do určité míry za předchůdce teorie konceptů můžeme považovat Francouze Bernarda Fauconniera s jeho dílem o mentálních prostorech. O konceptech začala přímo hovořit M. Švarcová. Zde zmiňuji především západoevropskou lingvistiku. Pokud jde o lingvistiku v postsovětském prostoru a o filozofii lingvistiky především, nelze nezpomenout Askoldova. Ten již na počátku 20. století napsal o konceptech první práce. Nicméně v jeho pojetí byl koncept poněkud jiný. V zá-

---

* Doc. Mgr. Jiří Korostenski, CSc., Katedra germanistiky a slavistiky, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, jkoroste@kgs.zcu.cz.

padoevropské, popř. americké tradici je za koncept považována mentální jednotka, fungující jako zpracovatel, depozitum, popř. translátor informace. V postsovětské filozofii a lingvistice a její tradici je za koncept považována mentální konstrukce, schopná akumulovat „kvanty“ kultury. To znamená, že se sice hovoří rovněž o informaci, nicméně s kulturní orientací.

Teorie G. Lakoffa a M. Johnsona o kognitivních metaforách se stala jednou z těch, které spoluvytvářely teorii (lingvokulturologických) konceptů v postsovětské jazykovědě, poněvadž metodika výzkumu zmíněných konceptů zcela závazně zahrnuje i studium jejich kognitivních spojení (myslím tím vnitřní sémiotické okruhy a jejich konceptuální vztahy mezi nimi), což jsou ony zmiňované kognitivní, jinými slovy řečeno konceptuální metafory ve vědeckém pojetí. Proto se také tyto vědecké myšlenky nadále rozvíjejí i dnes, poněvadž i kritikové uznávají, že lidské myšlení je svou podstatou skutečně metaforické.

Jazyk je ve své funkční mnohotvárnosti jev značně proměnlivý. Z uvedeného důvodu formulace pravidel k produkci správného textu je velmi obtížná. Zdá se Vám, že současný kognitivní směr v lingvistice je schopen napomáhat řešení uvedené otázky?

Tato otázka vlastně vždy uváděla problematiku jednoho ze směrů kognitivní lingvistiky a byla pro něj klíčová. Jedním z důvodů vzniku tohoto směru, dle mého názoru, byla všeobecná nespokojenost skupiny progresivních lingvistů s postuláty generativní lingvistiky N. Chomského, která mimochodem podle výsledků posledních experimentů s rodilými mluvčími exotických jazyků (L. Borodecky, G. Doicher a další) nevykazuje již tak univerzální charakter, jak bylo původně prezentováno. Domnívám se, že časem lze i zde očekávat úspěšná řešení zmíněné otázky, poněvadž již dnes může kognitivní lingvistika převzít a využít již dostatečně a dobře rozpracovanou metodologii korpusové lingvistiky.

Co se týče problematiky prostudování a osvojení kognitivních mechanismů, které bezprostředně souvisejí nejen s percepcí, ale i produkcí textu, lze zodpovědně prohlásit, že vědci (např. R. Gibbs, S. Glaksberg, N. Najok, O. Stokk, G. Slake, A. Ortony a další) rozpracovali několik perspektivních myšlenek. Nicméně v dalším, jak se domnívám, budou zmíněné myšlenky potvrzeny a ověřeny nikoli těmito experimentálními údaji, z nichž se vycházelo při jejich rozpracování, nýbrž již vyšším stupněm zobecnění a formulací obecněji platných pravidel. Uvedená skutečnost je prozatím limitujícím faktorem a zatím neumožňuje provést zásadní průlom v problematice mezi kognitivní lingvistiky.

V poslední době se začaly objevovat vědecké práce z oblasti fraktální lingvistiky. Výchozí ideovou platformou prací je myšlenka, že většina jevů v přirozeném jazyce, podobně jako jevy přírodní, je definována pravidelností vztahů, to znamená, jsou předvídatelné. Jaký máte názor na otázku fraktální lingvistiky a perspektivy jejího dalšího rozvoje a přínosu pro lingvistický výzkum?

Sférou výzkumu fraktální lingvistiky se stal text. Text je naplněn různorodými mentálními konstrukcemi a jazykovými prostředky. A zde podle mého názoru lze najít styčné body mezi fraktální a kognitivní lingvistikou. Poněvadž samotný obor fraktální lingvistiky si teprve začínáme v postsovětském prostoru osvojovat, lze se

prozatím setkat pouze s málo pracemi na toto téma. A dokonce ústřední pojem „fraktál“ není prozatím v lingvistické literatuře jednoznačně vymezen a definován. Navíc metodologie fraktální lingvistiky je poměrně velmi vzdálená jazyku jako takovému, proto výsledky výzkumu jazyka lze předem subjektivně „upravovat“.

Navíc lze ještě dodat, že prostředků k verifikaci výsledků dosažených metodami fraktální lingvistiky je velmi málo. Tak např. vlastnost podobnosti sebe sama, popř. srovnávání měřítek, které jsou ve fraktálních strukturách považovány za jedny z nejdůležitějších, může výzkumník odhadnout pouze intuitivně (práce při sestavování vzorců je schopen málokdo posoudit a ověřit). Z tohoto důvodu fraktální lingvistice v současnosti nepřisuzují velké perspektivy. Bude zapotřebí ještě mnoha důležitých podkladů a výsledků výzkumů, aby bylo možné o něčem hovořit zodpovědně a nespekulovat.

V současnosti se v odborné veřejnosti často diskutují otázky související s problematikou konceptů v jazyce. Známa teoretička kognitivní lingvistiky V. N. Rachilinová ve svém článku „Skutečně koncept existuje? Kontejner a obsah v ruském jazyce“ na konkrétním jazykovém materiálu zpochybňuje existenci tzv. prototypických konceptů. Jak na uvedenou problematiku pohlížíte Vy a jaké k ní zaujímáte stanovisko?

V. N. Rachilinová, alespoň pokud je mi známo, zastává spíše tradiční (strukturalistické) pohledy v lingvistice než přístupy kognitivní. Vše spíše záleží na tom, jaké metodologické východisko v konkrétním případě zastává a zástupcem jakého směru je. V postsovětském prostoru lze v současnosti identifikovat minimálně 5 směrů, jejichž hlavním předmětem studia je koncept: 1) kulturní, 2) lingvokulturní, 3) logický, 4) sémanticko-kognitivní, 5) filozoficko-sémiotický.

Nejintenzivněji se rozvíjí směr první, druhý a čtvrtý. V průběhu výzkumu byly v uvedených oblastech získány a zpracovány dostatečně reprezentativní teoretické výsledky, aniž by byla kladena otázka „skutečně koncept existuje?“, poněvadž lingvokulturních konceptů je ohromné množství, ale reálně je jich prostudováno a popsáno několik desítek. Logický směr, jehož zástupcem, alespoň dle mého mínění, je i V. N. Rachilinová, skutečně „přešlapuje“ na místě, poněvadž postrádá jakoukoliv perspektivu a smysl násilím „zahánět“ koncept do rámce logických postulátů. Logika musí z podstaty věci pracovat s pojmy.

Teprve nedávno skončila v Evropě absolutní dominance a nadvláda strukturalizmu v lingvistice. Nové pojetí výchozích teoretických názorů a metod výzkumu kognitologie v jazyce již od samého počátku, přibližně je to již více než 20 let, jako by slibovalo téměř „automatický průlom“ v lingvistice. Ale v poslední době mnozí představitelé kognitivismu kriticky přiznávají, že kognitivistický směr v lingvistice v současnosti „přešlapuje“ na místě. Jaká měřítko a stanoviska lze v uvedené souvislosti uplatňovat při pohledu na další rozvoj zmíněného směru v jazykovědě?

Zaprvé, strukturalismus zaujímá dosud vedoucí místo v postsovětském prostoru lingvistického výzkumu. Mimochodem je tomu tak i v Evropě. Pokud bychom prováděli analýzu prací evropských a postsovětských lingvistů, uvidíme, že více než polovina je realizována v intencích strukturalistického pojetí.

Zadruhé, od doby vzniku lingvokonceptologie před dvěma desítkami let se počet prací obsahujících ve svém názvu slovo koncept zvyšoval téměř geometrickou řadou: proto dnes celkový počet monografií a doktorských disertací můžeme počítat na desítky exemplářů, u kandidátských prací je počet ještě výraznější. Tady jde o stovky a článků jsou publikovány tisíce. Přitom se studují nejen jednotlivé a konkrétní koncepty, ale také teoretické otázky a základy lingvokonceptologie. Jsou odhalovány nové kulturní obsahy a nové horizonty studovaných lingvokultur. A to má v současnosti a v době globalizace k jejímu protipólu etnocentrismu velký význam, poněvadž jde o bezprostřední přínos k mezikulturní komunikaci a interkulturním kontaktům. Proto zde nevidím „přešlapování na místě“.

Mnozí zástupci kognitivního směru v lingvistice hledají stále další a další impulzy k dosažení výraznějšího posunu ve výzkumu kognitivní lingvistiky, přesto se někteří významní představitelé tohoto směru v lingvistice shodují v tom, že interdisciplinární zaměření kognitivní lingvistiky zůstává v řadě případů pouze na deklarativní úrovni, a tudíž i velmi povrchní. Proto se mezi frazeology (např. Mokienko V. M.) objevila výzva k prohloubení výzkumu a především upevnění vzájemných souvislostí s kulturologií, historickou frazeologií a srovnávací jazykovědou. Souhlasíte s takovým názorem?

Současná lingvokonceptologie musí mít již ze své podstaty výzkum zaměřený interdisciplinárně. Pokud není interdisciplinární, pak nejde o lingvokonceptologii. Jsem hluboce přesvědčen o tom, že významnou metodologickou validitu mají polylingvistické a lingvokonceptologické výzkumy, poněvadž o všech jevech se nejnázorněji dozvíme ve srovnání. Práce zaměřené pouze na jeden jazyk často „trpí lingvistickým narcisizmem“ a někdy „lingvistickým nacionalizmem“. Proto spojení lingvokonceptologie a kontrastivní lingvistiky je zcela zřejmé a perspektivní. Vždyť frazeologie je svým způsobem „duše lidu“ a vždy poskytuje na jazykové úrovni dostatečně signifikantní výsledky, a proto značná část lingvokonceptologických prací využívá pro výzkum právě frazeologický materiál. Výzkum etymologie, což je v podstatě historie slova nebo frazeologizmu, je nezbytnou součástí procedury konceptuální analýzy. Smysl této výzvy mi uniká. Vše je zřejmé i bez ní.

Jaká by podle Vašeho mínění mohla být, s odkazem na výše uvedená fakta, perspektiva prohloubení studia působení kognitivních faktorů na pozadí vzájemného působení lingvokonceptologie a slovo tvorby?

Jak jsem již připomínal výše, k závazným procedurám konceptuální analýzy patří studium nominativního pole konceptu. Tím se samozřejmě rozumí zvýraznění a analýza jeho jazykových reprezentací z pohledu statiky, přičemž se v plnohodnotné lingvokonceptologické práci provádí jak výzkum etymologický, tak slovo tvorný. Právě zvláštnosti slovo tvorby často poskytují překvapivé údaje o speci-fičnosti některých úseků lingvokulturologie a mentalitě jejich zástupců.

Mezi odborníky na kognitivní lingvistiku se objevují v poslední době myšlenky o postupném sblížování kognitivní lingvistiky s pragmatickou lingvistikou. V jakých oblastech k takovému sblížování reálně dochází a s jakými výsledky?

Ke sblížení kognitivní lingvistiky (lingvokonceptologie) a pragmatické lingvistiky již v postsovětské lingvistice došlo. Hlavním účelem tohoto propojení je detailní a prohloubené studium diskurzivní, de facto řečové činnosti člověka s ohledem na jeho mentální procesy. Tak se vytvořil v současné jazykovědě směr kognitivně komunikativní neboli kognitivně diskurzivní. Uvedené problematice jsem se v podstatě věnoval v článku do monotematického čísla časopisu ACTA FF na FF ZČU, v němž podrobně rozebírám výsledky a komentuji možné perspektivy sblížení uvedených dvou směrů.

Vaše vědecké zájmy se soustřeďují do sféry lingvokulturologie, lingvokonceptologie a srovnávací frazeologie. Lze v uvedených oblastech výzkumu vymezit nejdůležitější úkoly a jakých výsledků v kognitivní lingvistice si Vy sám vážíte nejvíce?

V současné době se zabývám lingvokulturologií a dovolím si připomenout, že jsem jedním ze zakladatelů zmíněného směru na Ukrajině. V současnosti se věnuji problematice srovnávací lingvokulturologie. Pokud bychom se měli zabývat otázkami interdisciplinarity, je nezbytné zdůraznit, že se v ní synergicky propojují nejen lingvokulturologie a lingvokonceptologie, ale i srovnávací frazeologie. Zaprvé, v současnosti je lingvokulturologie jako autochtonní postsovětský směr na vrcholu svého výzkumného potenciálu, poněvadž velmi aktuální je obecně podchycení souborů zvláštností toho či jiného etnika (etnocentrické procesy v Evropě, brexit, mohutné vlny běženců z východu, válka na Ukrajině.) Nicméně monolingvální práce mají v tomto směru nižší validitu. Proto lingvokulturologie musí mít srovnávací (kontrastivní) charakter. Zadruhé, většina prací z lingvokulturologie se věnuje některému z lingvokulturologických konceptů. Tudíž se i práce s tématy jazykových konceptů neobejdou bez lingvokulturologické analýzy, poněvadž koncept je především kulturní konstrukt. Proto se z lingvokonceptologie stává pouhý „stín“ na pozadí lingvokulturologie. Zatřetí, srovnávací frazeologie působí jako spolehlivá verifikační opora pro srovnávací lingvokulturologii. Ale tímto metodologická interdisciplinarita není ani zdaleka vyčerpána, poněvadž práce s aktuálními významy vyžaduje užití nejrůznějších metodik psycholingvistických experimentů. Ale již nyní lze získat a využít jako spolehlivý verifikační materiál získaný metodologií korpusové lingvistiky.

Za hlavní úkoly srovnávací (kontrastivní) lingvokulturologie lze považovat: 1) Stanovení a vyhledání zřetelných a jasných korelačních signálů mezi myšlením a jazykem, jazykem a kulturou; 2) Prozkoumání v co možná největší úplnosti základních konceptů v prostředí každé lingvokultury na pozadí dalších kultur, což vytvoří jasné a konkrétní představy o zvláštích každého národa. Nejsou ovšem za to považovány auto nebo heterostereotypické koncepty, ale reálné; 3) Vyhledání nových a spolehlivých argumentů ke zdůvodnění Sepir-Whorfovy hypotézy; 4) Za využití psycholingvistických experimentů a metodologie korpusové lingvistiky stanovit aktuální jazykové povědomí představitelů jazykových etnik, která jsou srovnávána, aby bylo možné vyhledat změnu zmíněných hodnotových priorit (dominanci jedněch konceptů a ztrátu aktuálnosti jiných).